

Дати

СС

Стефан Козак

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ – ОСНОВОПОЛОЖНИК РОМАНТИЗМУ В УКРАЇНІ

У розвитку гуманітарних наук в Україні Михайло Максимович відіграв першорядну роль. Гідна подиву не лише його дослідницька ерудиція, сумлінність і працездатність, а й різнобічність наукових зацікавлень: літературознавство, фольклористика, історія, етнографія, археографія, археологія. М.Максимович був, по суті, засновником в Україні більшості названих дисциплін. Водночас треба відзначити, що на українському ґрунті він був одним із перших теоретиків і практиків науково-романтичної ідеології, спертої на концептуальності “батька” німецького романтизму Йоганна Гердера.

Ще 1827 року він видав у Москві збірник “Малоросійські пісні”, завдяки якому одразу здобув собі наукове ім’я як в Україні й у Росії, так і в зарубіжних слов’янських країнах, зокрема в Польщі. Цим збірником користувався О.Пушкін при написанні “Полтави”, чимало мотивів почерпнув звідси Микола Гоголь для своїх “Вечорів на хуторі біля Диканьки”, “Сорочинського ярмарку” та “Тараса Бульби”; цим збірником користувалися польські поети “української школи” на чолі з Залеським, Мальчевським і Словацьким; врешті про нього прихильно відгукувалися такі славісти і письменники, як Ягич, Шафарик, Міцкевич та перші рецензенти Соболевський і Сомов.

М.Максимович, як чільний український послідовник Йоганна Гердера, був добре обізнаний із працями цього теоретика романтизму, історіософії, “ідеї народу”, фундамент якої становили мова, територія, релігія, тривалість історичних і культурних традицій, віддзеркалених і збережених у скарбниці духа народу – в народних піснях, звичаях, обрядовості, традиції. Звідси й виводиться думка Максимовича, що народ – це корінь нації, що жива література може розвиватися лише на основі живої народної мови, що народна пісня – це справжня поезія, більше – це “душа народу”; врешті цим романтичним захопленням слід тлумачити його зацікавлення мовою, історією, віруваннями, фольклором, його записами й коментуванням.

Чи не найбільше враження справив збірник “Малоросійські пісні” на молодих українських романтиків, зокрема з Харківського гуртка, а також на галицьку “Руську трійцю”, для яких це було великим інтелектуальним пережиттям, настільною книжкою, взірцем і стимулом до праці на ниві рідної культури.

Що ж збуджувало уяву й викликало захоплення молодих українських романтиків від Москви і Харкова – до Львова, Відня й Будапешта? Передусім неспокійний дух нової доби, “блукаючий по Європі привид романтизму”, що саме відчув і вловив Михайло Максимович і що знайшло свій вияв у його передмові: “Настав, здається, той час, коли пізнають справжню ціну народності; починає вже здійснюватися бажання – хай твориться поезія справжня руська (українська. – С.К.). Кращі наші поети вже в основу та зразок своїх творів кладуть твори не

інших племен, лише беруть як засіб до найповнішого розвитку самобутньої поезії, що зродилась на рідному ґрунті, лише була довго заглушувана чужоземними пересаджуваннями, через які тільки зрідка подекуди пробивалася.

З цього погляду на увагу заслуговують пам'ятки, в яких повніше виявилася б народність; це є лісні, де звучить душа, збуджувана почуттям, і казки, де віддзеркалюється народна фантазія. У них часто бачимо міфологію, повір'я, звичаї й нерідко достеменні події, що в інших пам'ятках не доховалися... Особливо вдосконалюється мова через досліди залишків минувшини, де вона ближча до свого кореня, а водночас чистіша будовою й дужча силою...

З такими думками я звернув увагу на ці речі в Україні і на цей раз видаю збірку пісень цього краю, сподіваючись, що вони будуть цікаві і в багатьох відношеннях корисні для нашого письменства — маючи цілковиту певність, що вони посідають безсумнівну вартість і між піснями слов'янських племен посідають одне з перших місць”.

Безсумнівно, що ця передмова до збірника є першим українським романтичним маніфестом, в якому високо піднесено народність, історизм, мову, пісенність, обрядовість, одне слово, сформульовано основні засади й категорії романтизму. Можна здогадуватися, що в цьому підході Максимовичеві могла запам'ятатися картина майбутньої України, яку принагідно висловив у притаманній романтикам історіософській візії Йоганн Гердер: “Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, лагідна вдача народу, його музичний хист, плодюча земля колись збудиться до життя. І з малих племен, якими колись були греки, постане велика культурна нація”.

Це основний сенс історіософської концепції, яка справила великий вплив на українських романтиків, теоретиком і практиком якої був Михайло Максимович. Будучи послідовним виразником розвитку літератури й культури на народній основі, він постійно наголошував на потребі історичного підходу, відчутті духу й ритму історії. М.Максимович із гідною подиву послідовністю насаджував на українському ґрунті нове прогресивне мислення про народ і культуру в тісному зв'язку з європейською думкою й романтичними пошуками й засадами.

Представлена тут найзагальніше теорія і практика романтичної словесності Михайла Максимовича мала великий вплив на молоде покоління української інтелігенції. Слід пригадати, що її відлунням була низка літературних альманахів, як, наприклад, найраніший “Український альманах” (Срезневського і Розковшенка, 1831) та славнозвісна “Запорозька старина” (1836—1837) І.Срезневського; зламна для відродження національного руху в Галичині збірка “Руської трійці” “Русалка Дністрова” (1837), а також наступні наддніпрянські альманахи — “Сніп”, “Ластівка”, кілька випусків “Киевлянина” і “Молодика” і т.д. Безсумнівно, це сприяло пожвавленню літературно-культурного життя, зокрема сприйняттю й розвитку романтизму в Україні. М.Костомаров, ознайомившись з цією “романтичною ластівкою”, згадує в своїй “Автобіографії”, що “Малоросійські пісні” й передмова так його захопили і збудили уяву, що через місяць він знав напам'ять увесь збірник М.Максимовича.

Так зароджувались паростки романтизму й теорія романтичної словесності в Україні, згідно з якою для всебічного вивчення історії народу та його творчого генія необхідно зібрати й дослідити в сукупності всі пам'ятки фольклору, мови, літератури, історії мистецтва, за допомогою яких можна відтворити закономірності розвитку нації та її культури впродовж століть. Це ж, як прагнули романтики, зокрема й Максимович, має стати джерелом регенерації народу та його національної свідомості.

Через кілька років після виходу “Малоросійських пісень” М.Максимович, говорячи про тогочасну освіту й науку в Росії, відзначав: “Ми любимо наше

минуле, бо воно дало нам буття наше; ми любимо прикрашене надіями і спогадами наше сучасне, бо в ньому зберігається наша майбутність; ми любимо наше майбутнє, бо воно повинне покращати і підняти наше сучасне". Ця думка виявляє джерела творчого неспокою Максимовича, його зацікавлення вивченням усіх культурних витворів народу. Оце безнастанне прагнення піднести ідею української народності в усіх її духовних виявах спричинило до того, що автор звертався не лише до фольклору й етнографії, а й до історії та археології, мовознавства й літератури, завдяки чому він став — за влучним висловом М. Драгоманова — "цілим ученим історико-філологічним закладом".

Це тим вагомніше, що таких закладів українських тоді не було, а такі діячі, як Максимович, а вслід за ним О.Бодяньський, М.Костомаров, П. Куліш та ціла когорта талантів із Т. Шевченком на чолі мусили цілим своїм подвижницьким життям, копіткою працею відстоювати свою національну самототожність перед великою армією російських професорів, які відмовляли їм у праві на існування. В такому контексті практична діяльність Максимовича для здійснення основних постулатів романтизму набирає особливої ваги. Натомість його теоретичні положення свідчать про неабияку проникливість і ерудицію:

"Чужі думки і міркування лише тоді корисні, коли вони служать для розвитку власних наших. І ми тепер вже починаємо усвідомлювати необхідність власного й переконуватися, що самі вже в змозі народжувати свої живі думки і міркування, які і будуть для нас суттєві і звично прикладніші думок чужого народу. Тому, якщо нам і тепер не менш попереднього потрібна Європа (бо життя завжди вимагає зв'язку із зовнішнім світом), то вже не для керівництва, не для наслідування форм її, але тільки своїми досвідом і знаннями, для власних наших міркувань і висновків; не для того, щоб слідувати їй в наших діях, але щоб слідувати розумом її освіту".

Цей патріотично-науковий імператив, сформульований Максимовичем на початку 1830-х рр. ще в Москві, він почав реалізувати, починаючи з 1834 р., вже як професор Київського університету. Поряд із виданнями наступних збірників українських пісень, історичними, мовознавчими та археографічними дослідженнями, він займався ґрунтовно "Словом о полку Ігоревім", продовжуючи й творчо розвиваючи концепцію української народності й національності, започатковану передмовою до "Малоросійських пісень" 1827 р.

Це особливо помітно в його подальших дослідженнях. Але слід нагадати, що в зв'язку з утворенням Київського університету (1834) Максимовича було покликано на його першого ректора. З переїздом до Києва набрала дедалі більшого розмаху його фольклористично-видавнича та дослідницька діяльність. Саме 1834 р., коли Максимович став ректором і професором Київського університету, вийшов у Москві другий його збірник "Українські народні пісні" з нотним додатком мелодій 25-ти пісень, гармонізованих відомим російським композитором О.Аляб'євим.

Як і в попередньому збірнику, звертає на себе увагу авторська передмова, в якій Максимович писав про українські пісні як про свідків історії народу, порівнюючи їх із надгробними пам'ятками героїчної минувшини. Декотрі народи, зауважив дослідник, на честь важливих подій видають пам'ятні медалі, з яких історики розгадують минуле. Натомість події життя українського народу відбилися в героїчних піснях і тому "вони можуть скласти найвірніший і найпереконливіший літопис для нового побутописця Малоросії".

Вагу даного збірника, до якого увійшли найвідоміші історичні пісні часів "козацької слави", а також суть та значення авторської програмно-романтичної передмови найкраще вловив Микола Гоголь. У статті "Про малоросійські пісні", написаній з приводу цього збірника, автор "Тараса Бульби", неначе перегукуючись з основними думками передмови Максимовича, писав:

“Це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, правди, історія, яка розкриває все життя народу. Якщо його життя було діяльне, різноманітне, свавільне, сповнене всього поетичного, і він, за всієї всебічності його, не здобув вищої цивілізації, то весь запал, все сильне молодецтво буття його виливається в народних піснях. Вони — надгробний пам’ятник минулого, більш ніж надгробний пам’ятник: камінь з красномовним рельєфом, з історичним написом — ніщо проти його живого літопису, який говорить, співає про минуле. В цьому відношенні пісні для Малоросії — все: і поезія, і історія, і батьківська могила”.

Із наведеного уривку добре видно, що Гоголеве романтичне захоплення українськими піснями йде в парі з їх історично-міфологічним трактуванням. Можна здогадуватися, що таке розуміння українського героїчного епосу “підказали” Гоголеві, між іншим, авторські передмови до обох збірників та й сам Максимович, з яким Гоголь мав дружні відносини. Ще напередодні видання “Українських народних пісень” Гоголь у листі до Максимовича писав: “Як би я бажав бути тепер з Вами і переглянути їх (пісні) разом перед мерехтливою свічкою поміж стінами, заставленими книжками і припорошеними порохом... Моя радість, життя моє! Як я вас люблю! Всі літописи, в яких я тепер копаюся, неначе мертві в порівнянні з оцими дзвінкими й живими літописами!... Ви собі уявити не можете, як пісні допомагають мені в історії”.

Після виходу “Українських народних пісень” авторитет Максимовича як збирача, дослідника і коментатора остаточно уgruntувався, а він сам набув великої популярності, насамперед у слов’янських країнах. Про це свідчить, між іншим, цитована вище стаття Гоголя, а також обширна розвідка провідного теоретика й практика польського романтизму Михайла Грабовського. Як і Гоголь, автор “Літератури й критики”, де була вміщена згадана рецензія на “Українські народні пісні”, спираючись, між іншим, на передмову Максимовича, трактує український героїчний епос як найдосконаліший витвір духа народу, що виблискує поетичністю і разом з тим віддзеркалює суспільну й політичну його історію. Ось кінцеві абзаци першої частини цієї статті, яку для влучності та передачі всіх її нюансів подаю в оригіналі:

“W miejscach, gdzie zgasło życie dawnej Kozaczyzny, żyje dotąd świeża i żywa jego pamięć w tych naśladowanych śpiewach. Śpiewy te, tak ważne dla historii tego kraju, są niemniej zajmujące, jako jedna z najzdrowszych latorośli wielkiego szczepu poezji gminnych. Od niejakiego czasu poznano się nareszcie na ich wartości i zaczęto je zbierać...”

Dopiero z wyjściem tego szacownego zbioru (Maksymowicza) można mówić, iż znamy poezję ukraińską. Dotąd rozprawiano o niej więcej ze słyszenia, niżeli według gruntownej znajomości. Wszyscy wiedzieli, że na Ukrainie są dawne dumy, dawne historyczne śpiewy o Niczaju, Doroszenku; że na prawym brzegu Dniepru są lirnicy, na lewym bandurzyści, lecz wiadomości te były głuche i raczej domyślaliśmy się niżeli znali dokładnie, co za skarby posiadamy, albo raczej co za skarby co dzień tracimy, ze śmiercią starców, ze zmianą obyczajów wieśniaczego ludu, z utratą przez niego pamięci swojego upłynionego bytu. Można się było obawiać, ażeby z przejściem lat, ta zamożna poezja nie zamieniła się u tegoż samego ludu w taką błahą pamiętkę, jaką była dotąd nasza o niej wiadomość...

Dlatego wyznać trzeba, że dopiero dzieło p. Maksymowicza nadaje formę i ciało temu, cośmy pierwiej we mgle i niejasnym zmierzchu widzieli. Przyłączywszy ten zbiór poezji ukraińskiej do zbioru galicyjskiego, do pieśni czeskich i serbskich, do rękopisów królodworskich, do pieśni Igora, można powiedzieć, że jest już z czego uczyć się ducha przyrodniej Słowiańszczyzny. Jeżeli nie wszystko jest zrobione, przynajmniej zrobiono już wiele”.

Така висока оцінка народного епосу українців і, зокрема, збірника Максимовича — явище відрадне й симптоматичне. Це тим важливіше, що ці апологетичні рядки належать чільному представникові т.зв. української школи в польській літературі.

Зрештою, з процитованого видно, що в компетентності критика не слід сумніватися (про деякі його помилкові твердження не говорю, бо не про це йдеться). Як критикові й теоретикові романтизму, М.Грабовському були близькі також романтичні постулати Максимовича. Тому говорячи про козацький епос, автор статті "О рієшніах україніских" одним із перших у польській критиці намагався саме зрушити панахидну атмосферу "піснопіння" деяких представників української школи, вказуючи водночас, що в більшості українських героїчних пісень та дум пробивається історична правда й відлунує волелюбний дух козаччини.

Звертає також на себе увагу й закінчення цитованої статті Грабовського, де він порівнює збірник Максимовича з аналогічними збірниками чеськими і сербськими та "Словом о полку Ігоревім", підкреслюючи, що лише в них можна вловити "справжній дух Слов'янщини". З цього видно, що Грабовський стежив за працями Максимовича та його найновішими розвідками, наприклад, про "Слово о полку Ігоревім", в яких український учений виявив себе як теоретик і практик т. зв. культурно-міфологічних досліджень. Деякі міркування Максимовича не втратили актуальності й досі. Так, наприклад, вказуючи на певну спорідненість поетичної спадщини минулого різних народів, Максимович писав:

"У всіх племен індоєвропейського коліна лежить в основі один загальний запас вірувань і слів, який згодом у кожного племені, розвинувшись по-своєму та своєрідно у кожного, впорядкувався. Нашій руській міфології і руській філології найближча наша рідна слов'янщина, південна і західна, особливо те, як там вірували і говорили; без цього порівняльного вивчення не можуть вони й бути ґрунтовними науками; а для більшості повноти і міцності своєї не можна ж їм не зрівнятися з віруваннями й мовами інших індоєвропейських племен і не перевіряти себе ними".

Вказуючи на вагоміші аспекти теоретичних формулювань Максимовича, можна бодай приблизно уявити собі, яким ерудитом був цей учений і яку роль відіграли його критично-наукові концепції в розвитку української романтичної ідеології як у галузі критики й літературознавства, так і в поезії та в художній творчості взагалі. Треба водночас пам'ятати, що згадані досі етнографічно-філологічні праці Максимовича становили тільки початковий етап в його науковій діяльності й були неначе підготовкою широко задуманих досліджень, присвячених українській мові, історії, археології й культурі взагалі, починаючи від "Слова о полку Ігоревім" — і на сучасному авторові стані українського письменства в Галичині скінчивши.

З певністю можна ствердити, що звернення Максимовича до "Слова о полку Ігоревім" мало для розвитку української науково-романтичної ідеології не менше значення, ніж видання збірників українських пісень 1827 і 1834 рр. Це, по суті, наступний етап у розвитку й утвердженні романтизму в Україні, започаткований передмовою до збірника 1827 р. Оскільки дана передмова є, насамперед, першим українським романтичним літературним маніфестом, а друковані в збірнику пісні та думи — поетичною ілюстрацією теоретичних положень її автора, остільки розвідка про "Слово о полку Ігоревім" теоретично й практично утверджує на українському ґрунті основи науково-романтичної критики й ідеології в цілому, які в передмові зойно закріплювалися. Проте із зацікавлення піснями й героїчним епосом виростає Максимовичів інтерес до романтичної ідеї народності, до з'ясування її значення в українській історії в минулому, нарешті до відшукання найвіддаленіших її джерел, в яких уявлення про народність було б найяскравіше.

Згідно з таким романтичним імперативом Максимович звертається до культури Київської Русі, до українського середньовіччя, яке взагалі становило цілісний, а відтак принадливий для романтиків фрагмент культури, що давав величезні

можливості історично-порівняльних досліджень найосновніших виявів народного духу, включно з його героїчним минулим і міфами. “Якщо порівняти староруську словесність, — відзначав Максимович, — з сучасним її станом словесності у західних народів, то, звичайно, жоден з них не досягне переваги над ними; принаймні нам невідомо нічого в XI і XII ст. західноєвропейськими мовами, що перевершувало б “Літописання” Нестора, “Слово” Кирила Туровського і “Пісню о полку Ігоревім”.

Процитований уривок — велемовне свідчення плідно застосованого Максимовичем романтичного принципу історичного дослідження: чим далі заглиблюватися в історично-культурне минуле народу, тим самобутніші й виразніші істотні його прикмети й національна фізіономія; або: чим якийсь явище суспільного життя давніше, тим воно національно самобутніше і вражаюче своєю споконвічністю. Саме цим, як відомо, живиться народ; воно збуджує його історіотворчу енергію. Не випадково, отже, в ідеології романтиків проблеми ці належали до провідних, більше — становили її ядро.

Тому-то різкий і категоричний протест викликала в Максимовича норманська теорія походження Русі-України, яку перейняли від німецького історика Августа Шлецера окремі російські дослідники, зокрема лідер панславистів Михайло Погодін. Спростовуючи погляди останнього, Максимович писав:

“Ви називаєте Шлецера батьком нашої історичної критики, але це був для неї лихий вітчим, від якого народився й наш історичний скептицизм. Як самовільно й неохайно він поведився з Несторовим літописом? Все, що знаходив він у Нестора незгідним зі своїми власними поглядами про Русь, називав нісенітними вставками, дурними переробками і навмисними підробками пізніших переписувачів та продовжувачів; а що знаходив у них тотожне зі своїми поглядами — те залучав у даний текст Нестора; та й самого нашого літописця він обвинувачував у вигадках і дуже нечисто дивився на його вірування. Який же це взірць критики? І що ж означають ентузіастичні гіперболічні похвали Нестора від Шлецера? Під виглядом Нестора він вихваляв лише себе! А в своєму шведському вченні про Русь — він був найзавзятіший і однобічний систематик”.

Відстоюючи автентичність Київської Русі, Максимович з не меншою увагою ставився до пам’яток староруської культури, з якими окремі історики поводитися щонайменше дивно, віддаючи їх або на поталу прихильникам “німецької вченості, яку посадили на почесний стіл”, або інтерпретуючи їх згідно зі своїми панславистичними спекуляціями чи теорією “офіційної народності”.

Треба пам’ятати, що ці дискусії торкалися не лише теорії й літератури, а й мови, перш за все української, якій відмовлялося в праві бути літературною мовою народу, називаючи її діалектом або “дивною мішаниною російської і польської”. Відповідаючи на закиди полемістів, Максимович відзначив:

“Народна південноросійська мова втілена найбільшою єдністю утворення і складу в своїх місцевих відмінностях, так, що в ній можна розрізнити, та й то не дуже різко, два наріччя: східне — українське або малоросійське, і західне — галицьке або червоноруське. Ця прикмета єдності південноросійської мови є запорукою її давнього утворення, яке сталося, без сумніву, не пізніше древнього періоду, а не в середні часи, як гадали деякі, марно виводячи південноросійську мову від змішання російської й польської”.

У своїх численних працях Максимович розвинув свою гіпотезу й переконливо довів, що на “малоросійське наріччя треба дивитися як на окрему мову, яка відрізняється від великоросійської, а тим більше від польської”. Натомість тим, хто й надалі її зневажав і задля власної вигоди або матеріальної користі чи

службової кар'єри закликав покинути цю мову, Максимович у в'їдливому пасквілі писав:

Бери, бери скоріш назад
Твоє ледаче слово,
Коли поваживсь нам сказати:
Забудьте рідну мову!

І нащо здумав себе звать
Ти нашим другом, братом?

Готов еси за гроші стати
Ти нашим супостатом.

Пізнай, ораторе, себе!
Твоя брехня велика:
Од неї й правда у тебе
Становиться каліка.

Читаючи ці рядки, не можна не признати літературного хисту Максимовича, його громадянської позиції. Проте саме як учений він своєю ерудицією, всебічністю зацікавлень і коліткою працьовитістю будить і нині подив історика літератури.

Найбільш інспіруючу роль вчений відіграв як основоположник романтичної теорії словесності в українській філологічній науці, як збирач, коментатор і видавець народного епосу й пам'яток писемності, врешті як фундатор "ідеї народності" й нації, спертої на історичній пам'яті народу, його духовному житті та культурно-цивілізаційному розвитку та здобутках упродовж століть.

м. Варшава

Строста

Крізь сукні голих королів,
Сам заgrimований у квітень,
По душах страчених дерев
Блукає клишоногий вітер.

Спінняє стрічних Ярославн —
Давно зигзиці відлетіли
За сто лісів. Чи Пан чи Фавн —
По-олімпійському безсилі.

Ірина Кулаківська

Знайомимо з оригінальним зразком самвидаву університетської молоді — "ЛІТАК" (складень у формі літачка) (авіаконструкторське бюро — **Артем Захарченко** і **Юрій Шеляженко** (artlem@univ.kiev.ua)). На борту №5 за 2004 р. — молоді поети Ірина Кулаківська, Світлана Богдан, Аня Малигон, Ольга Лузан, Олена Максименко, Галя Ткачук, прозаїки Андрій Муравський, Артем Захарченко, Юрій Шеляженко та ін. "Літак" дуже популярний серед творчої молоді. Сподіваємось, що й наступні тексти "не погіршать аеродинамічних якостей літака".

Щасливої дороги!

В.Л.